

Jacek Wrześciński

Osada ludności kultury łużyckiej w Chłapowie, gm. Dominowo stanowisko 3

Studia Lednickie 3, 173-202

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JACEK WRZESIŃSKI
Muzeum Pierwszych Piastów na Łednicy

OSADA LUDNOŚCI KULTURY ŁUŻYCKIEJ W CHŁAPOWIE, GM. DOMINOWO, STANOWISKO 3

Jesienią 1986 i wiosną 1987 roku przeprowadzono archeologiczne prace ratownicze na stanowisku 3 w Chłapowie, gm. Dominowo (ryc. 1)¹. Prace podjęto w związku z przystąpieniem do eksploatacji żwiru, co groziło całkowitym zniszczeniem stanowiska. Przebadany obszar objął ok. 2 500 m².

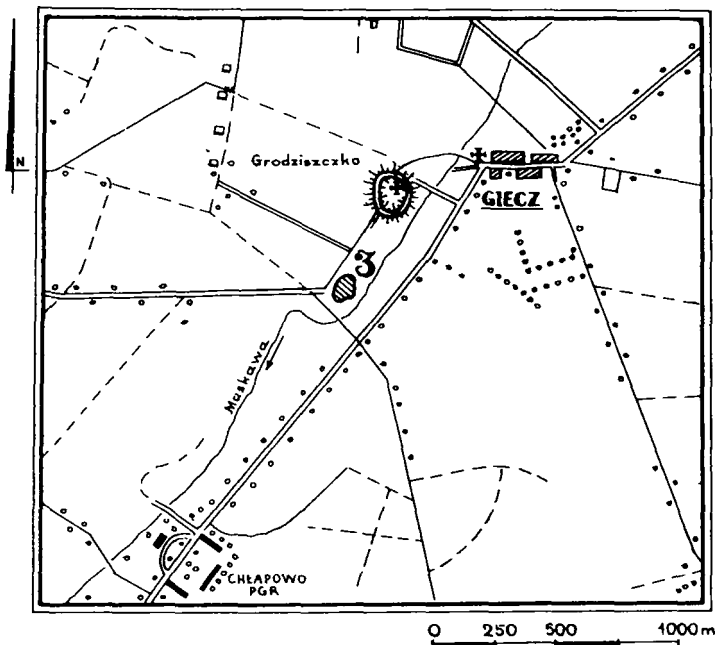
Omawiane stanowisko położone jest na zachodnim brzegu rzeki Moskawy, między główną drogą z Gieczu do Środy, a boczną prowadzącą na wczesnośredniowieczne grodzisko w Gieczu. Od gieckiego grodu leży w odległości ok. 1 km na południe. Teren, na którym położona jest osada opada łagodnie w kierunku wschodnim i południowym (ryc. 2).

Na omawianym stanowisku prace archeologiczne prowadzone były już wcześniej, a ich wynikiem było odkrycie grobów kultury łużyckiej, oraz śladów osadnictwa z okresu późnolateńskiego i wczesnośredniowiecznego (A. Lipińska 1954, s. 49 – 59). Badany wówczas teren położony jest ok. 100 m na północ od obszaru, na którym wystąpiły omawiane obiekty. Badania z lat 50-tych, jak i występowanie dużej ilości ceramiki (łużyckiej, przeworskiej, wczesnośredniowiecznej i nowożytniej) po zachodniej stronie drogi na gieckie grodzisko świadczą, iż przebadany obszar stanowi jedynie fragment znacznie większego stanowiska. Rozrzut ceramiki (po zachodniej stronie drogi) występuje w promieniu ok. 150 m.

Prace przygotowawcze do eksploracji żwiru polegały na mechanicznym zdjęciu całej warstwy ornej (wraz z warstwą kulturową), dzięki czemu odsłonięto wyraźnie wyodrębniające się ciemne zarysy obiektów na tle złotego żwiru. W ten sposób zlokalizowano 62 obiekty. Wśród nich znajdowały się groby ciałaopalne ludności kultury wschodniopomorskiej (J. Górecki 1991, s. 165 – 201; J. Kozak, A. Rewekant 1991, s. 203 – 207). Z osadą należy łączyć 56 obiektów² występujących na przestrzeni obej-

¹ Prace ratownicze rozpoczęli pracownicy Muzeum Archeologicznego w Poznaniu rozpoznając jeden z grobów, a następnie badania kontynuowali pracownicy Muzeum Pierwszych Piastów na Łednicy.

² Do obiektów osady kultury łużyckiej zaliczono także te, w których nie wystąpił żaden materiał ceramiczny (siedem obiektów – ob. 5, 8, 9, 25, 32, 45, 46) oraz z jednym małocharakterystycznym fragmentem (cztery obiekty – ob. 10, 11, 31, 48). Na przebadanym obszarze nie wystąpił ani jeden obiekt, w którym znaleziono by wyłącznie ceramikę przeworską, bądź nowożytną.

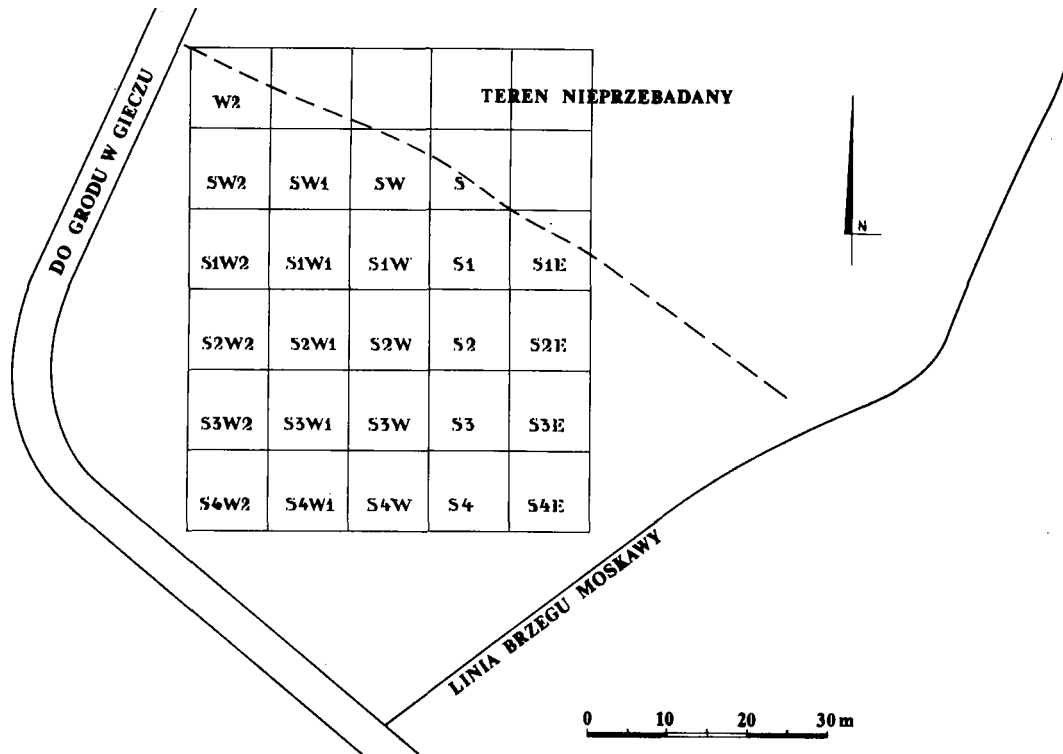

Ryc. 1. Chłapowo, st. 3, gm. Dominowo. Lokalizacja stanowiska. (ryrował Wojciech Kujawa)

mującej ok. 1 600 m². W tych obiektach wystąpiły fragmenty ceramiki kultury łużyckiej (będące jedynym materiałem zabytkowym), w niektórych także kultury przeworskiej, oraz z okresu nowożytnego (tabl. I; tab. 1).

W wyniku prac związanych z poszukiwaniem żwiru wszystkie obiekty zostały zniszczone w górnej partii. W momencie odkrycia rysowały się jako nieregularne płytkie zagłębienia o ciemniejszym niż otoczenie zabarwieniu. Z powodu znacznego zniszczenia jednoznaczna interpretacja poszczególnych obiektów jest utrudniona. Praktycznie bowiem wyeliminowana została możliwość rejestracji śladów elementów konstrukcyjnych w postaci pozostałości po belkach, słupach itp. (o ile w ogóle się zachowały).

Zdecydowana większość obiektów została określona jako jamy. Jedynie cztery z nich można ewentualnie interpretować jako pozostałości pieców. Trzy z nich (ob. 1, 20, 24) zachowały się w postaci nieckowatych zagłębień o miąższości ok. 50 cm i zarysie w przybliżeniu okrągłym lub elipsowatym (tabl. II). Wypełnisko stanowiła brunatna ziemia z zawartością kamieni, spalenizny, soczewkami gliny, oraz fragmentami polepy (niektóre z odciskami konstrukcji drewnianych). Wystąpiły w nich także

Ryc. 2. Chłapowo, st. 3, gm. Dominowo. Plan sytuacyjny stanowiska z siatką arową przebadanego obszaru (rysował Wojciech Kujawa)

Tabela 1

Chtapowo, st. 3, gm. Dominowo. Zestawienie obiektów osady.

Nr obiektu	Rodzaj obiektu	Rodzaj wypełniska	Struktura wypełniska	Wymiary w m	Głębokość w m	Zawartość			
						Fr. naczyń k. łuzycznej	Kości zwierzęce	Polepa	Węgiel drzewny
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	piec	przemieszane	brunatna ziemia spalenizna szarobrunatna glina	1,72 × 1,56	0,52	21		z odciskami konstr.	×
2	jama	przemieszane	ciemnobrunatna spalenizna żółty piasek	1,62 × 1,15	0,30	10	×		×
4	palenisko	warstwowe	ciemnobrunatne żółty piasek kamienie	1,50 × 1,18	0,26	32	×		
5	jama	jednolite	ciemnobrunatne	1,40 × 1,34	0,03				
6	jama	jednolite	brązowoszare	Ø 2,40	0,25	74			×
6a	jama	jednolite	brunatnoszare		0,28	43	×		×
7a	palenisko	jednolite	czarne spalenizna kamienie	1,10 × ?	0,58	74	×		×
7b	jama	przemieszane	szarobrunatne soczewki gliny piasek spalenizna	2,08 × 1,46	1,09	68	×		
8	jama	przemieszane	szarobrunatne soczewki gliny	0,71 × ?	0,20				
9	jama	przemieszane	szarobrunatne soczewki żwiru	0,75 × 0,38	0,13				
10	jama	przemieszane	czarne soczewki gliny piasek	1,00 × 0,80	0,30	1			
11	jama	przemieszane	czarne soczewki gliny piasek	1,10 × 0,80	0,20	1			

Tabela 1. cd.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
14	jama	warstwowe	brunatne soczewki piasku spaleniżna	1,79 × ?	1,22	12			
15	jama	przemieszane	czarne soczewki piasku kamienie	1,40 × ?	0,25	45		×	
16	palenisko	warstwowe	czarne brunatnoczarne kamienie	2,25 × 1,14	0,10 – 0,80	145	×	×	
17	jama	warstwowe	czarna brunatnoczarna soczewki piasku spaleniżna	2,53 × 1,80	0,93	27	×		
18	jama	jednolite	czarna	1,30 × 1,10	0,63	49	×		
19	jama	jednolite	czarna	1,95 × 0,80	0,15	4	×	×	
20	piec	warstwowe	ciemnobrunatne szare spaleniżna kamienie	2,00 × 1,30	0,63	17		z odciskami konstr.	×
21	jama	przemieszane	czarna ciemnobrunatna soczewki piasku	1,20 × 1,30	0,36	35	×		
22	jama	przemieszane	szarobrunatne czarne spaleniżna kamienie	2,28 × 1,90	0,55	40	40		
23	jama	przemieszane	szarobrunatne szara glina soczewki piasku	1,70 × 1,60	0,90	81	×	×	×
24	piec	przemieszane	ciemnobrunatne soczewki gliny spaleniżna kamienie	1,22 × 0,96	0,45	33	×	×	×

Tabela 1 cd.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
25	jama	jednolite	szarobrunatne	0,62 × 0,62	0,17				
26	jama	warstwowe	ciemnoszare soczewki szare	1,50 × 1,25	0,15	24	×		
27	jama	warstwowe	czarne soczewki piasku kamienie	0,70 × 0,90	0,12	8			
28	palenisko	przemieszane	ciemnoszare soczewki żwiru spalenizna kamienie	1,95 × 1,65	0,33	5			×
29	jama	przemieszane	czarne soczewki piasku	0,50 × 2,30	0,10	18			
30	jama	jednolite	czarne	0,53 × 0,65	0,12	2			
31	jama	jednolite	czarne	∅ 0,40	0,06	1			
32	jama	jednolite	brunatnoczarne	0,90 × 0,63	0,32				
33	jama	jednolite	jasnoszare spalenizna	0,75 × 0,55	0,30	70			×
34	jama	warstwowe	czarne brązowe brunatne	1,50 × 1,90	0,58	77	×	×	
35	jama	warstwowe	brunatnoszare czarne soczewki gliny soczewki piasku kamienie	4,45 × 2,70	0,23 – 1,16	64			
36	jama	jednolite	brunatnoczarne kamienie	∅ 0,95	0,11	10		×	
37	jama	warstwowe	czarne jasnobrunatne brunatnoszare brunatnoczarne soczewki piasku kamienie	2,60 × 2,20	0,49 – 0,76	178			

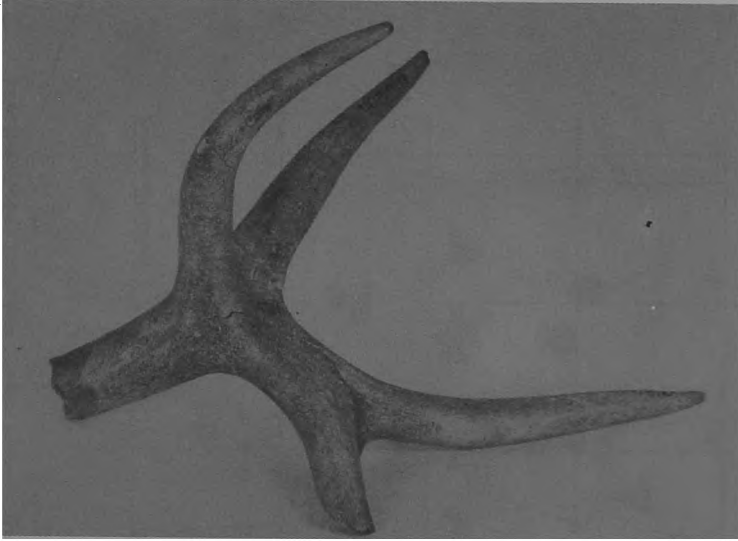
Tabela 1 cd.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
38	jama	przemieszane	brązowe soczewki gliny soczewki piasku	2,00 × 1,80	0,80	5			
39	jama	warstwowe	czarne żółty piasek	1,54 × 1,10	0,31	1			
40	jama	przemieszane	brunatnoczarne brązowe soczewki piasku	2,10 × 1,80	0,75	30	×		
41	jama	jednolite	brunatnoszare	2,50 × 1,35	0,20	3	×		
42	jama	warstwowe	szare czarne brunatne soczewki piasku kamienie	1,70 × 1,10	0,80	94	×		×
43	palenisko	jednolite	czarne	∅ 1,00	0,15	85	×		
43a		jednolite	brunatne	1,00 × 0,95	0,15	20	×		
43b		jednolite	brunatne	0,95 × 0,85	0,31	9	×		
44	jama	przemieszane	czarne soczewki piasku	2,05 × 1,15	1,10	5			
45	jama	przemieszane	brunatne żółty piasek	2,10 × 1,00	0,11				
46	jama	przemieszane	brunatne żółty piasek	1,90 × 0,70	0,12				
47	jama	przemieszane	szare żółty piasek	∅ 0,90	0,10	3			
48	jama	przemieszane	brunatnoczarne soczewki piasku	1,30 × 0,45	0,06	1			
49	jama	przemieszane	brunatnoczarne soczewki piasku	1,20 × 0,75	0,23	2			
50	jama	przemieszane	czarne żółty piasek	1,33 × 1,20	1,20	56	×		
52	jama	przemieszane	ciemnoszare żółty piasek	3,10 × 0,65	0,12	3			

Tabela 1 cd.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
53	jama	przemieszane	ciemnobrunatne soczewki gliny czarne	Ø 1,15	0,50	11			
56a	jama	jednolite	brunatne	Ø 1,00	0,17	1	×		
56b	jama	jednolite	czarne spalenizna	Ø 1,00	1,40	30	×		
57	jama	warstwowe	brunatne spalenizna	2,00 × 1,27	0,29	50			
58	palenisko	jednolite	czarne kamienie	Ø 1,00	0,23	41	×		
59	jama	przemieszane	brunatnoczarne żółty piasek	1,30 × 0,75	0,06	2			
60	jama	warstwowe	czarne brunatne żółty piasek	Ø 1,20	0,60	28			
61	jama	warstwowe	czarne jasnobrunatne	1,00 × 0,75	0,22				
62	piec	warstwowe	czarne brunatne	1,70 × 1,30	0,70	62	×	z odeiskami konstr.	×

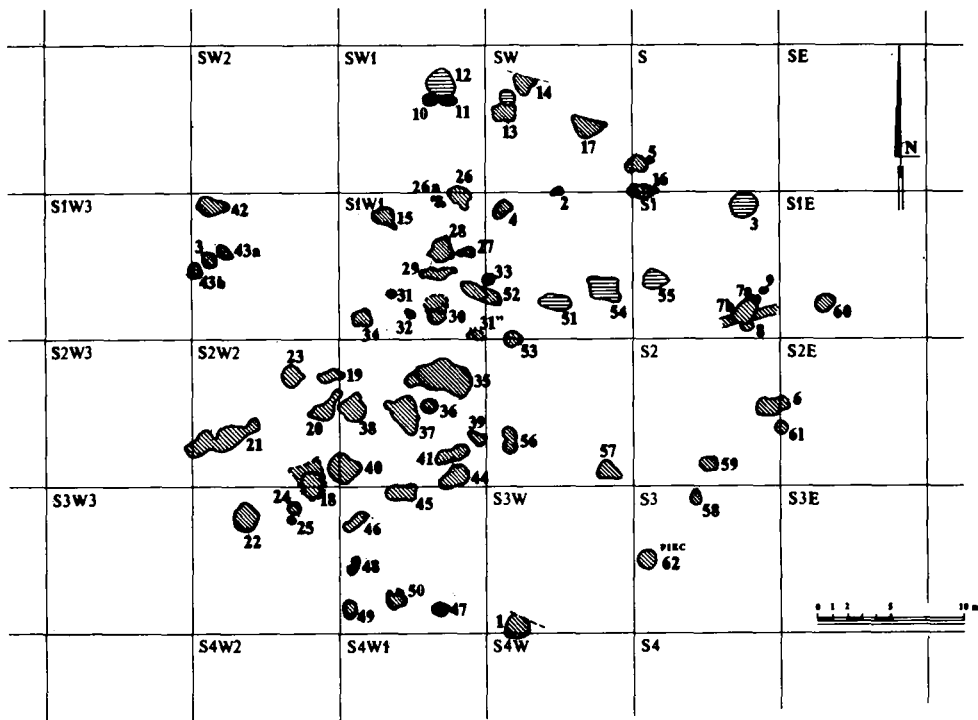

Ryc. 3. Chłapowo, st. 3, gm. Dominowo. Poroże (po sklejeniu) z obiektu 62
(fotografowała Mariola Józwickowska)

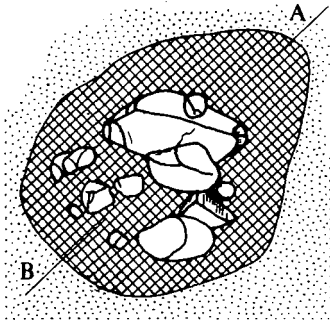
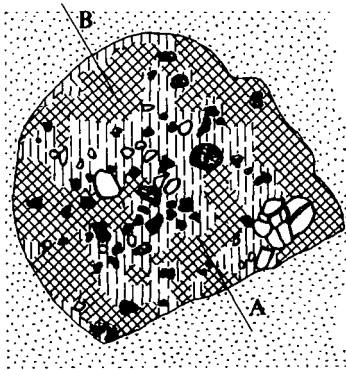
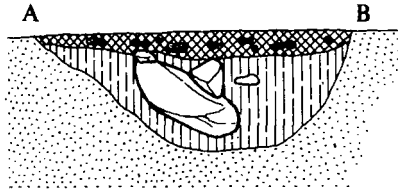
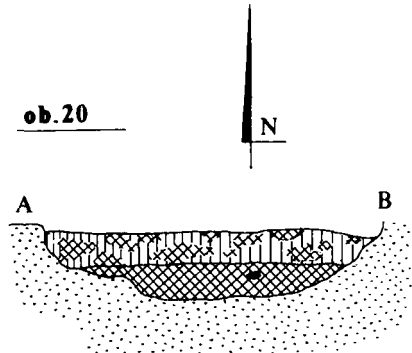
fragmenty dużych naczyń o chropowatych powierzchniach zewnętrznych (zwłaszcza w obiekcie 1). Fragmentarycznie zachowane przekroje tych obiektów mogą nawiązywać do obiektów „podwójnie trapezowatych” interpretowanych jako piece z płaskim rusztem (w tym wypadku nakrywane dużymi naczyniami) (J. Głosik 1988, s. 240 – 242, ryc. 13). Czwartym z obiektów (ob. 62) mimo uszkodzenia w górnych partiach zachował się znacznie lepiej. Miał owalny zarys oraz nieckowaty przekrój o gł. 70 cm (tabl. III). Duża ilość polepy z odciskami konstrukcji (ryc. 4) oraz warstwy spalenizny układające się warstwowo, półokrągło pozwalają przypuszczać iż mamy do czynienia ze zniszczonym piecem kopułowym (Z. Bukowski 1960, ryc. 6)³. Jednoznacznie interpretację utrudnia występowanie w jego wnętrzu fragmentów ceramiki, oraz kubka (jedyne całe wylepione naczynie z osady) z ziarnami zbóż wewnątrz, a także duża ilość kości zwierzęcych (w tym 41 fragmentów należało do jelenia ryc. 3 — 12 do konia, a pozostałe do bydła i świni – łącznie z 5 innymi nieoznaczonymi wystąpiło 70 fragmentów). Jedną z kości była obrabiana i mogła pełnić rolę łyżwy-płyzy (tab. 3)⁴. Problem funkcji pieców na osadach łużyckich nie jest jednoznacznie wyjaśniony (M. Mogielnicka-Urban 1984, s. 27 – 34). W literaturze istnieją różne ich interpretacje — garncarskie, chle-

³ Większość fragmentów polepy osiągała wymiary 15 cm × 11 cm × 5 cm (kilka po wyklejeniu nawet 30 cm × 15 cm). Łącznie z obiektu 62 uzyskano ok. 110 kg polepy.

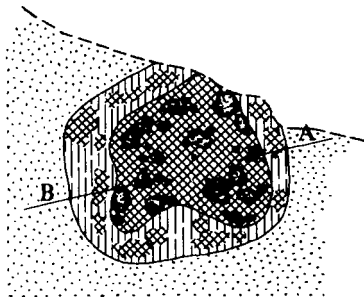
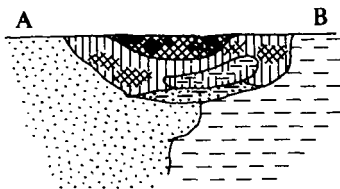
⁴ Kości zwierzęce rozpoznał i opracował mgr inż. Daniel Makowiecki.

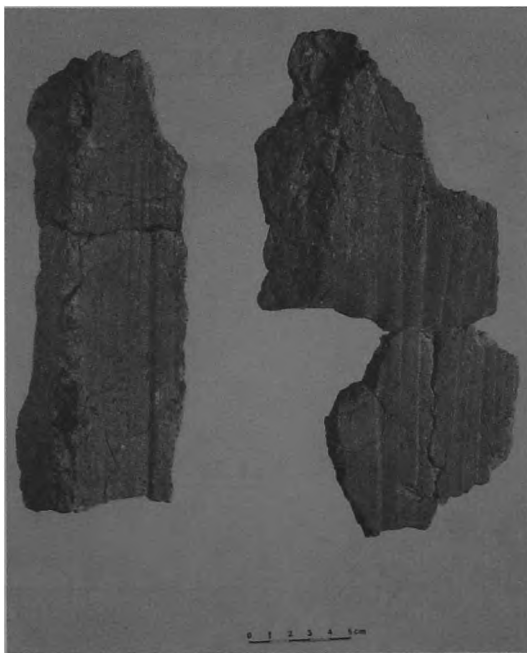
Tablica I. Chłapowo, st. 3, gm. Dominowo. Usytuowanie obiektów osady (obiekty z poziomą szlafiurą – groby kultury wschodniopomorskiej)
(rysował Wojciech Kujawa)

ob.24**ob.20**

0 20 100 cm

ob.1

Tablica II. Chłapowo, st. 3, gm. Dominowo. Plany obiektów osady (legenda patrz tabl. V)
(rysował Wojciech Kujawa)

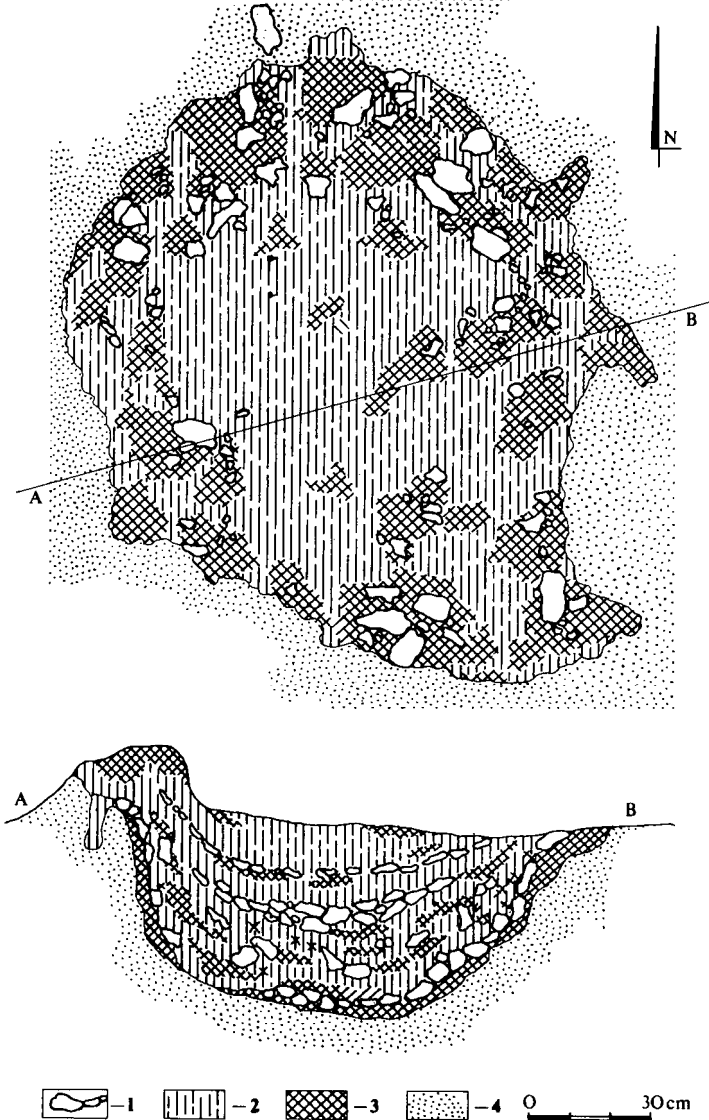

Ryc. 4. Chłapowo, st. 3, gm. Dominowo. Fragmenty polepy z odciskami konstrukcji z obiektu 62 (fotografowała Mariola Józwickowska)

bowe, przeznaczone do wytopu, grzewcze (W. Tetzlaff 1959, s. 117, Z. Bukowski 1959, 1960, s. 202 – 203, M. Zeylandowa 1974, s. 128).

Pozostałe obiekty osady w Chłapowie zostały ogólnie uznane za jamy. Zachowały się w postaci owalnych lub okrągłych niecek różnej głębokości, wahającej się od kilku cm do 50 – 80 cm. Kilka z nich mogło pełnić funkcję palenisk (ob. ob. 4, 7a, 16, 28, 36, 43, 58) (tabl. IV). Na uwagę zasługuje ob. 43 (tabl. V), składający się z trzech szeregowo usytuowanych, niewielkich zagłębień (ob. 43, 43a, 43b) o średnicach nieprzekraczających 1 m i głębokości 5 – 15 cm. Jedynie w jednej jamie wystąpiło przegłębienie do ok. 30 cm – negatyw kołka (?). Obok ceramiki wystąpiły tu kości zwierzęce. Wśród nich fragmenty należące do bydła (być może także do tura), owcy – kozy, oraz duża liczba (74 fragmenty) kości jelenia należących do jednego osobnika. Na jednej z kości jelenia wystąpiły ślady nacięć. Intensywnie czarne wypełnisko jamy środkowej pozwala przypuszczać iż mamy do czynienia z paleniskiem i jamami przy-paleniskowymi. Nad całością mógł znajdować się dach namiotowy.

W omawianych 56 obiektach osady jedynym materiałem zabytkowym była cera-

Tablica III. Chłapowo, st. 3, gm. Dominowo. Rzut poziomy i przekrój obiektu 62
(rysował Wojciech Kujawa)

Chłapowo st. 3, gm. Dominowo.

Nr obiektu	Liczba frag-mentów ogółem	Liczba wyodrębnionych naczyń	Brzegi	Brzuśce	Dna	Domieszka		
						Drobna	Średnia	Gruba
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	21	3	2	19			8	13
2	10	3	2	8		3	7	
4	32	11?	4	28				
5								
6	74	10?	3	68	3	3	36	35
6a	43	12?	2	40	1	30	8	5
7a	74	10?	7	66	1	5	14	55
7b	68	10?	9	59		7	12	49
8								
9								
10	1			1		1		
11	1			1		1		
14	12	3?	1	10	1		5	7
15	45	5?	2	43		3	17	25
16	145	17	17	118	10	17	52	74
17	27	5?	4	23		6	8	13
18	49	6?	2	45	2	2	17	30
19	4	2?	1	2	1			4
20	17	4	1	16			4	13
21	35	5?	2	32	1		14	21
22	40	5?	3	36	1		12	24
23	81	7?	5	75	1	5	27	49
24	33	8?	8	24	1	5	9	17
25								
26	24	6?	5	18	1	6	8	8
27	8	4	2	6		1	6	1
28	5	3		5			4	1
29	18	3?	1	17		2	7	9
30	2	2		2			2	
31	1			1			1	
32								
33	70	5	3	67		5	1	63
34	77	5	4	71	2	2	12	63
35	64	6	6	55	3	2	21	41
36	10	3?		10			4	6
37	178	25?	21	153	4	23	59	96
38	5	3?	1	4			4	1
39	1		1					1
40	30		4	24	1	2	7	21
41	3			3			1	2

Tabela 2

Zestawienie ceramiki z obiektów osady.

Faktura powierzchni					Barwa powierzchni						
Obma- zywana	Obrzu- cana	Szor- stka	Gładka	Polero- wana	Czarna	Ciemno- szara	Popie- lato- szara	Jasno- brązo- wa	Bru- natna	Cegła- sto- szara	
10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
3	18							9	7	5	
		7	2	1	3				2	5	
	3	5	19	5	3	8	5	2	8	6	
15	15	24	16	4	4	22	21	14	9	4	
	5	5	26	7	7	4	7	3	18	4	
		57	15	2	4	5	9	6	30	20	
10	2	46	9	1	5	7	2	3	19	32	
			1		1						
			1				1				
3	1	5	3		1	6	4		1		
9	21	8	7		1	12	9	4	16	3	
44	12	73	12	4	12	29	18	9	58	19	
5		14	6	2	4	6	4	2	9	2	
7	15	10	17		2	9	7		27	4	
		2	2					2		2	
1	4	9	2	1		4	2		9	2	
	5	24	6			5	4	2	17	7	
5	4	26	4	1	2	5	3	5	22	3	
9	22	46	4		2	19	9	8	32	11	
4	7	11	9	2	1	5	6	4	15	2	
	16	4	3	1	4	2			18		
		5	2	1	3		1		4		
	1	4				3		2			
		4	14		1	7	1	2	5	2	
			2				1	1			
			1						1		
19	15	24	8	4	4	12	6	1	45	2	
	57	13	7		2	11	8	12	42	2	
17	33	9	5			22	12	10	15	5	
	3	7					2		7	1	
32	19	91	31	5	3	52	29	9	73	12	
		2	3				5				
	1						1				
5	7	13	5		2	5	2	2	16	3	
		2	1					1	2		

Tabela 2 cd.

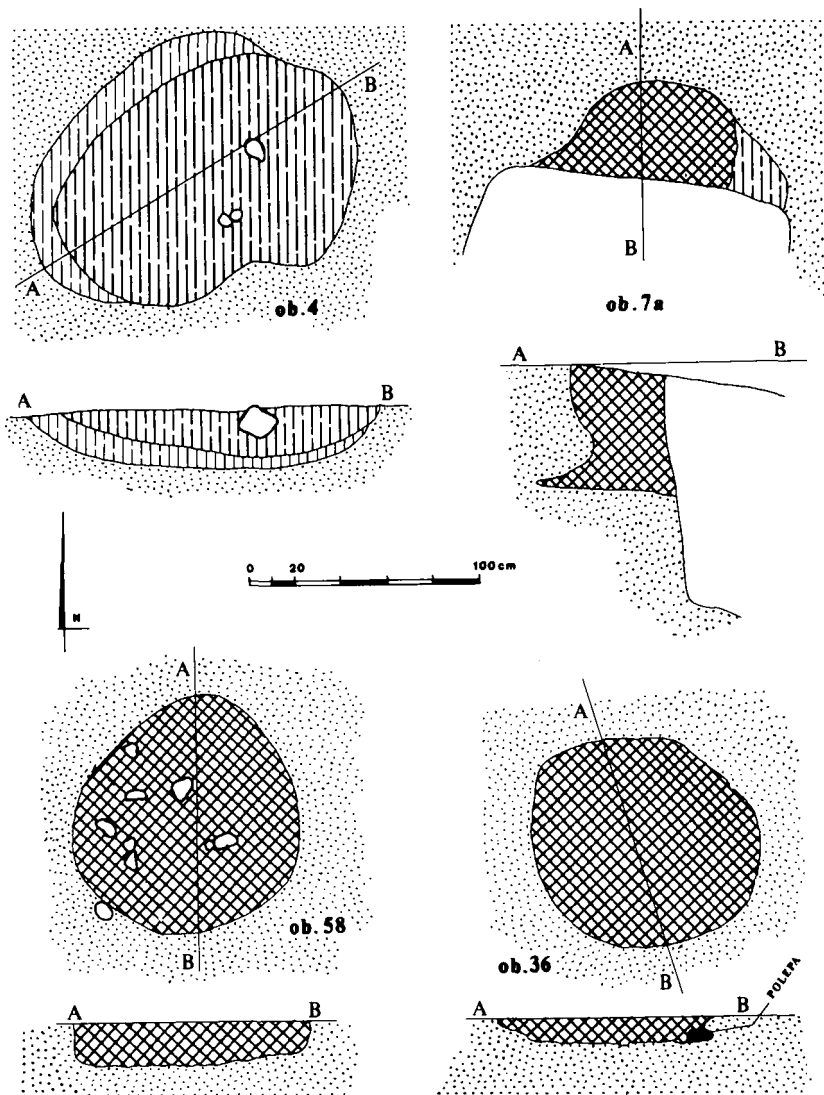
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
42	94	14?	12	79	3	12	32	50	
43	85	7?	5	75	5	42	27	16	
43a	20	8	4	16			3	17	
43b	9	5?	1	8		3	6		
44	5	4?		4			1	3	
45									
46									
47		3		3					
48		1		1					
49		2		2					
50		56	6?	6	49	1	9	12	
52		3			3				
53		11		1	10		2	4	
56a		1		1					
56b		30	6?	5	24	1	12	7	
57		50	7	7	41	2	10	12	
58		41	8?	4	35	2	7	9	
59		2	2		2			1	
60		28	7?	3	23	2	9	6	
61									
62		62	17	12	46	4	12	4	
		1811		189	1565	53	249	510	

mika w liczbie 1811 sztuk (tylko ceramika kultury łużyckiej). Wśród nich wyróżniono 189 fragmentów wylewów, 1565 brzuśców i 53 fragmenty den. Ceramika pochodzi z bardzo różnych form. Jednak duża ilość niewielkich fragmentów utrudnia przeprowadzenie analizy typologicznej. Zdecydowana większość materiału ceramicznego nie pozwala też na rekonstrukcję morfologii naczyń, a także na wyraźne wyróżnienie typów technologicznych (tab. 2). Przy analizie ceramiki uwzględniono następujące cechy – granulację domieszki schudzającej, fakturę powierzchni i jej barwę (także barwę wewnętrzną, przełam). Najczęściej występowała domieszka gruboziarnistego tłuczni (rzadziej żwiru) o grubości ziaren powyżej 2 mm, rzadziej średnioziarnista (o grubości 1 – 2 mm), a najrzadziej drobnoziarnisty piasek (o grubości do 1 mm). Faktura powierzchni traktowana była w rozmaity sposób. Najczęściej była to powierzchnia szorstka, nieco rzadziej gładka, czasami powierzchnię dodatkowo obruczano, a niekiedy obmazywano. Z rzadka powierzchnia była dodatkowo polerowana. Barwa powierzchni była niejednolita i bardzo zróżnicowana. Najczęściej występował kolor brunatny, rzadziej ciemnoszary, popielatoszary, lub ceglastoszary, a najrzadziej jasnobrązowy lub czarny. Wśród ceramiki należy wyróżnić fragmenty dużych naczyń (ob. 1, 42) (tabl. VI, IX), kubek (ob. 62) (tabl. X), fragment pucharu na pustej nóżce (ob. 7b) (tabl. VI), fragmenty naczyń sitowatych (ob. 37) (tabl. VII), nieliczne fragmenty naczyń ornamentowanych (tabl. VI, VII, VIII, X, XI), w tym fragmenty z ornamentem dołków paznokciowych (ob. 22, 27, 42, 43, 37, 57, 62) (tabl. VIII, X, XI) i ornamentem miotłkowym (ob. 37, 40, 42, 57) (tabl. VII, VIII, X).

Tabela 2 cd.

	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	29	12	15	35	3	7	19	21	8	30	9
		12	3	38	33	33	29	12	3	8	
	5	7	4	3	1	1	4	2	2	5	6
				9		1	2		1	2	3
		1	4				2			3	
			3					1		2	
			1								1
			2								2
	21	12	4	16	3	4	12	5	7	24	4
				3			3				
		2	1	8				4	2	5	
		1					1				
		5	13	15	2		5	4	2	17	2
	11	20	4	13	2	3	18	15	3	9	2
	9	15	5	11	1		8	9	4	13	7
			1	1		1				1	
	4	8	4	10	2	3	7	3	2	11	2
	19	18	12	10	3	4	21	12	3	18	4
	286	399	626	415	91	127	391	267	150	675	200

Analiza materiału ceramicznego pozwala określić chronologię osady (jej części przebadanej) na okres halsztacki i lateński. Tak ramowy czas użytkowania osady wynika z braku zdecydowanych, jednoznacznych wyznaczników chronologicznych. Większość wyróżnionych cech i form ceramiki należy do długotrwałych, często funkcjonujących od epoki brązu. Można tu wymienić żłobkowanie krawędzi (ob. 7b, 62) (tabl. VI, XI), ornament paznokciowy (ob. 22, 27, 37, 42, 43, 57, 62) (tabl. VIII, X, XI), puchary na pustej nóżce (ob. 7b) (tabl. VI), naczynia sitowate (ob. 37) (tabl. VII), czy też naczynia dwustożkowate i beczułkowate (ob. 19, 20, 23, 34, 37, 56a, 57, 62) (tabl. VII, VIII, X, XI). Jednak brak ornamentyki guzowej, plastycznych żeberk, bogatej ornamentyki geometrycznej wskazuje na wczesną epokę żelaza. Za epoką żelaza przemawia także jedyny fragment zdobiony ornamentem rytm nawiązującym do zakreśkowanych trójkątów (ob. 40) (tabl. VIII). W okresie halsztackim upowszechniają się naczynia o gładkich szyjkach często oddzielonych karbowanym wątkiem od chropowatych brzuśców (ob. 16, 22, 34) (tabl. VI, VIII). Również w okresie halsztackim powszechniejsze są naczynia miniaturowe (ob. 62) (tabl. XI), a występujący w Chłapowie okaz nawiązuje do dużych naczyń z okresu halsztackiego. Talerze z ornamentem paznokciowym, oraz naczynia z „guzkami” poniżej krawędzi wylewu powszechniejsze są w okresie halsztackim (ob. 19, 22, 56a, 62) (tabl. VIII, X, XI). Z okresem tym można także łączyć fragmenty nóżek figurek lub naczyń (ob. 42) (tabl. X). Występujące w kilku obiektach fragmenty naczyń wazowatych uważa się za typowe dla okresu halsztackiego C – D (ob. 16, 20, 23, 34, 37, 62) (tabl. VI, VII, VIII, XII). Z okresem

Tablica IV. Chłapowo, st. 3, gm. Dominowo. Plany obiektów osady (legenda patrz tabl. V)
(rysował Wojciech Kujawa)

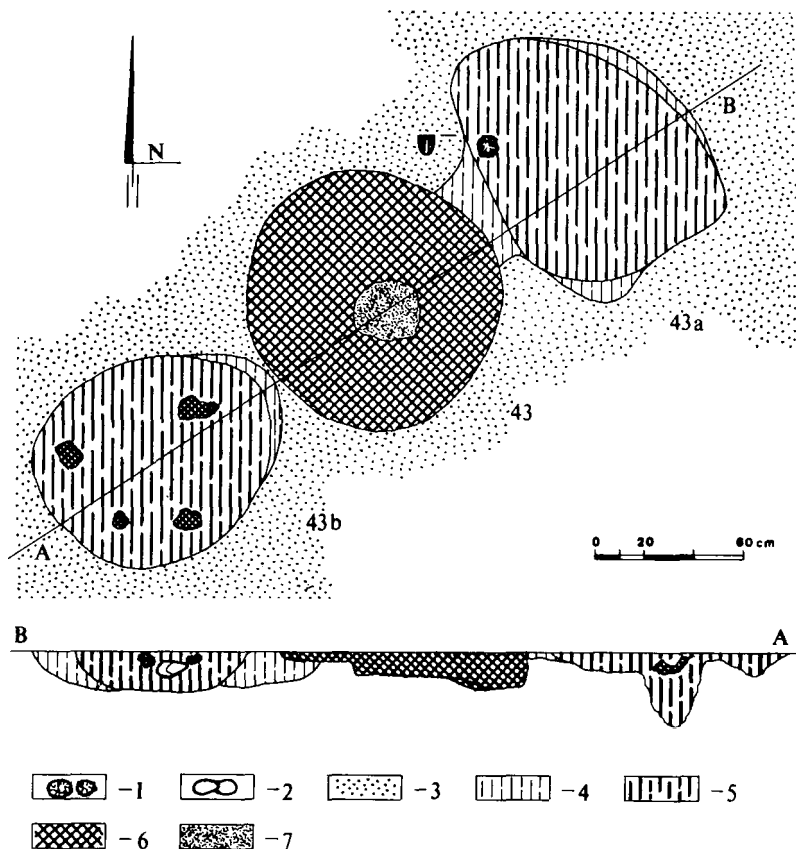

Tabela 3 cd.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
41				1										1		1	
42		1		4	1									6	6	12	
43		4												4	1	5	
43A		7	2		1			74/1*						84		84	
43B															3	3	
48															3	3	
50		1												1	1	2	1
55															2	2	
56A		1		2										3	2	5	
56B		2			3									5	4	9	
57		2		2							1			5	5	10	
58		2		4										6	7	13	
62	12 (tyżwa)	9		3				41						65	5	70	
	15	102	2	70	39	3	2	123	29	4	1	1	3	394	317	714	
														55,4%	44,6%	100%	
	3,8%	25,9%	0,5%	17,7%	9,9%	0,8%	0,5%	31,1%	7,4%	1,0%	0,3%	0,3%	0,8%	100%			

6/1, 9/1, 74/1 — na jednej kości odnotowano ślady obróbki

* — kości pochodzą od jednego osobnika

Tablica V. Chłapowo, st. 3, gm. Dominowo. Rzut poziomy i przekrój obiektu 43

1 - negatyw kolka, 2 - kamień, 3 - żółty piasek, 4 - jasno-brunatna ziemia, 5 - ciemno-brunatna ziemia, 6 - spalenizna, 7 - popiół

laterńskim można natomiast łączyć fragmenty dużych naczyń kształtu jajowatego lub beczułkowatego bez wyodrębnionej szyjki, o lekko karbowanej krawędzi wylewu, chropowatej powierzchni zewnętrznej i gładkiej, czernionej powierzchni wewnętrznej (ob. 1, 42) (tabl. VI, IX). Swą formą nawiązują one do naczyń występujących w kulturze wschodniopomorskiej i kulturze grobów kłoszowych.

Analiza materiału ceramicznego zachowanego fragmentarycznie, pochodzącego z obiektów w dużym stopniu zniszczonych, nie pozwala na uściślenie chronologii.

Dokładne jej określenie jest także utrudnione słabym stanem rozpoznania osad kultury lużyckiej, zwłaszcza z jej schyłkowej fazy.

Uściślenie chronologii osady Chłapowo 3 może nastąpić po przebadaniu partii leżącej na zachód od przebadanej części stanowiącej ok. 1/4 całego stanowiska.

Tabela 3a

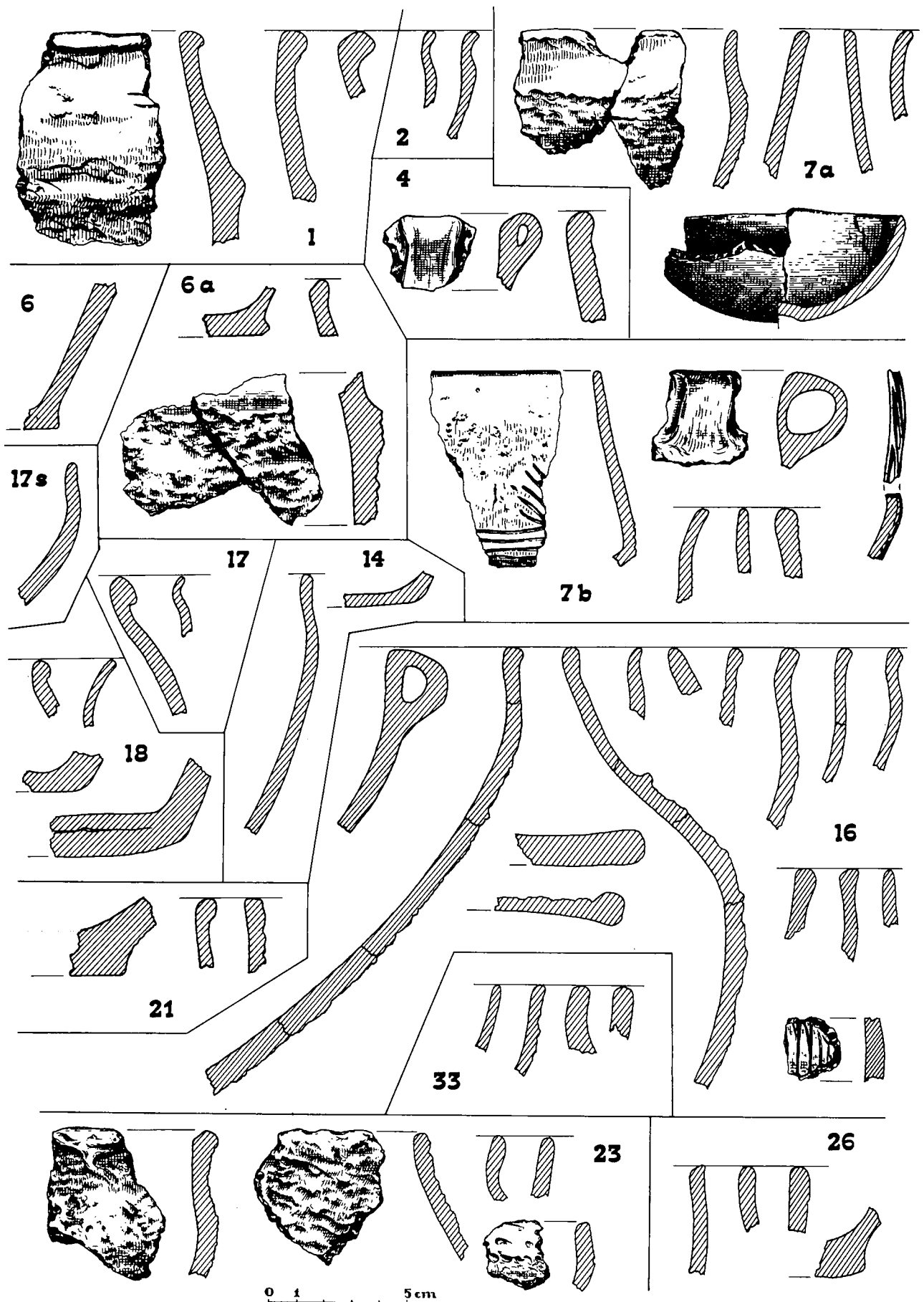
Chłapowo st. 3, gm. Dominowo. Zestawienie kości ludzkich wyodrębnionych w trakcie opracowywania kości zwierzęcych z obiektów osady (określiła mgr A. Wrześnińska)

obiekt 2	fragmenty czaszki fragmenty kości długich	kości przepalone osobnik dorosły
obiekt 16	fragmenty kości długich żebro	kości nieprzepalone 3 (?) osobników
obiekt 18	fragment czaszki (potylicy)	kości nieprzepalone osobnik dorosły
obiekt 19	fragmenty kości palców stóp fragmenty podudzia	kości nieprzepalone osobnik dorosły (powyżej 30 lat)
obiekt 33	fragment prawej piszczeli	kość nieprzepalona osobnik dorosły
obiekt 40	trzony kości długich	kości nieprzepalone
obiekt 50	fragment piszczeli	kości nieprzepalone osobnik dorosły
hałda	prawa kończyzna górna żebro fragment czaszki (kość ciemieniowa prawa)	kości nieprzepalone jeden osobnik — Juvenis (ok. 18 lat)

Komentarz: duży stopień zniszczenia (możliwość przemieszczenia materiału) przebadanej partii stanowiska utrudnia jednoznacznie interpretację występowania kości ludzkich w obiektach związanych z osadą. Należy pamiętać o birtualnym pochówku znanym z Chłapowa ze starszych badań (A. Lipińska 1954, ryc. 16). Kości przepalone wystąpiły jedynie w obiekcie 2, natomiast na pozostałych fragmentach nie zaobserwowano śladów działania ognia. Na żadnej z kości ludzkich nie zauważono także jakichkolwiek śladów nacięć.

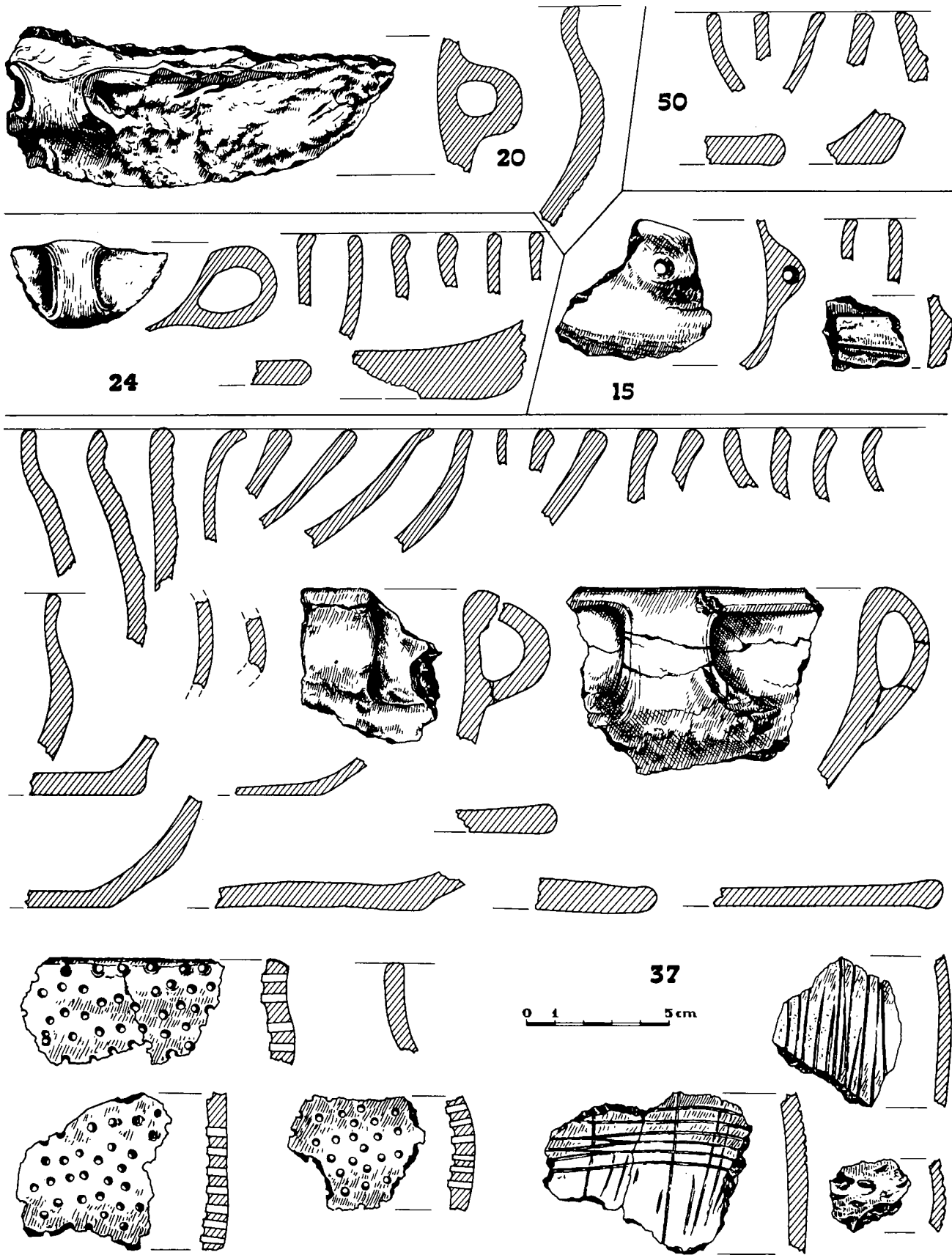
LITERATURA

- Bukowski Z. 1960, *Sprawozdanie z badań osiedla obronnego kultury lużyckiej w miejscowości Sobiejuchy, pow. Żnin, w 1957 r.*, SpAr 10, s. 31 – 40.
- Głosik J. 1988, *Nowe dane do poznania kultury grobów kloszowych*, SpAr 40, s. 230 – 244.
- Górecki J. 1991, *Cmentarzysko ludności kultury wschodniopomorskiej w Chłapowie, gm. Dominowo, woj. pomorskie*, SL 2, s. 165 – 201.
- Kozak J., Rewekant A. 1991, *Wyniki badań szczątków kostnych z grobów ciałopalnych z cmentarzyska kultury wschodniopomorskiej w Chłapowie, gm. Dominowo*, SL 2, s. 203 – 207.
- Lipińska A. 1954, *Cmentarzysko kultury pomorskiej i grobów kloszowych w Chłapowie, pow. Środa*, FAP 5, s. 49 – 58.
- Mogielnicka-Urban M. 1984, *Warsztat ceramiczny w kulturze lużyckiej*, Warszawa, Wrocław, Kraków, Gdańsk, Łódź.
- Tetzlaff W. 1959, *Piec kultury lużyckiej z okresu halstackiego ze Strzelc (stanowisko 3) w pow. mogileńskim*, PAr 12, s. 117 – 122.
- Zeylandowa M. 1974, *Otwarta osada halstacka ludności kultury lużyckiej w Kotlinie, pow. Jarocin*, FAP 24, s. 50 – 130.

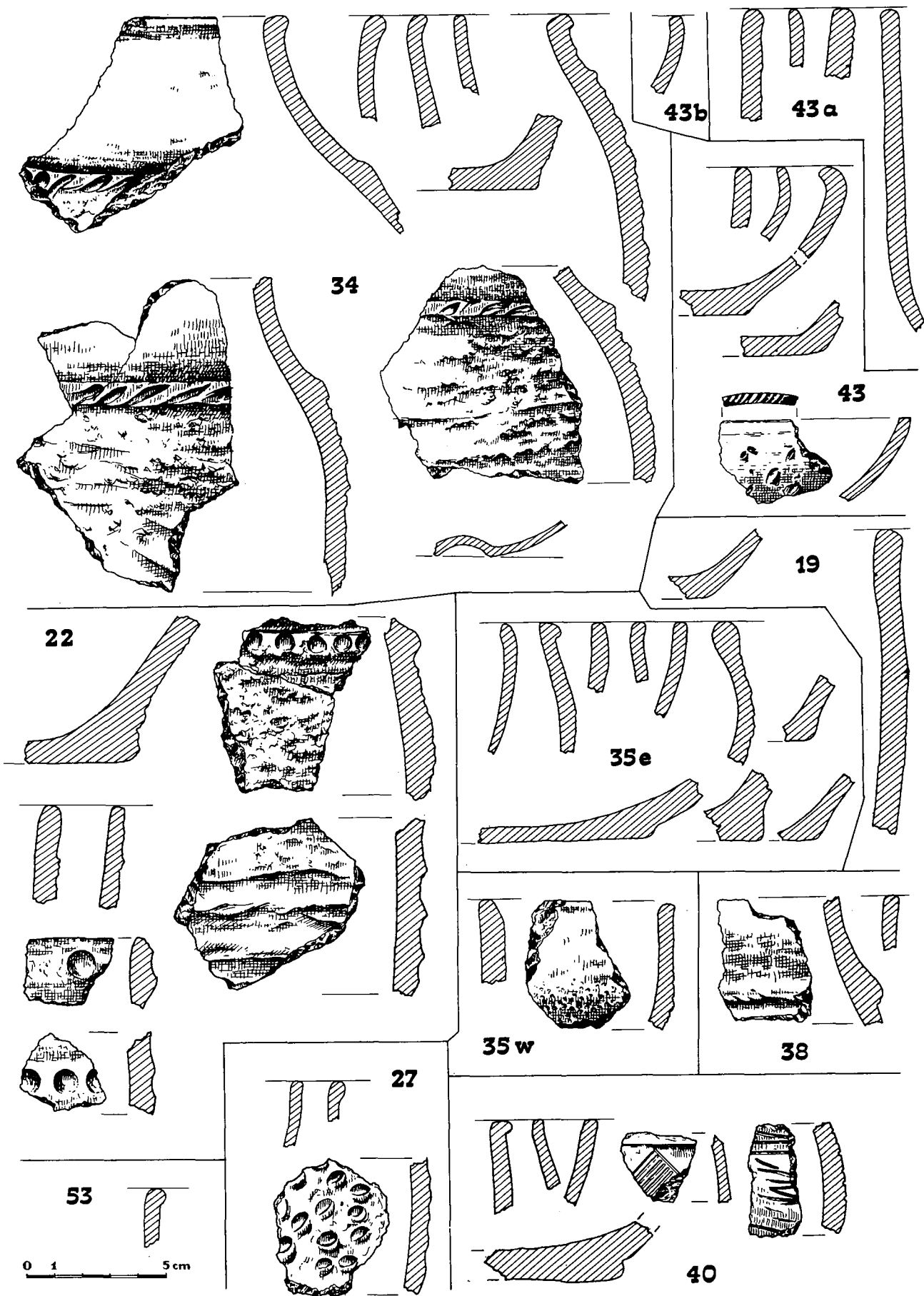

Tablica VI. Chtapowo, st. 3, gm. Dominowo. Fragmenty ceramiki z obiektów osady (cyfry odpowiadają numeracji obiektów na tablicy I).
(rysował Wojciech Kujawa)

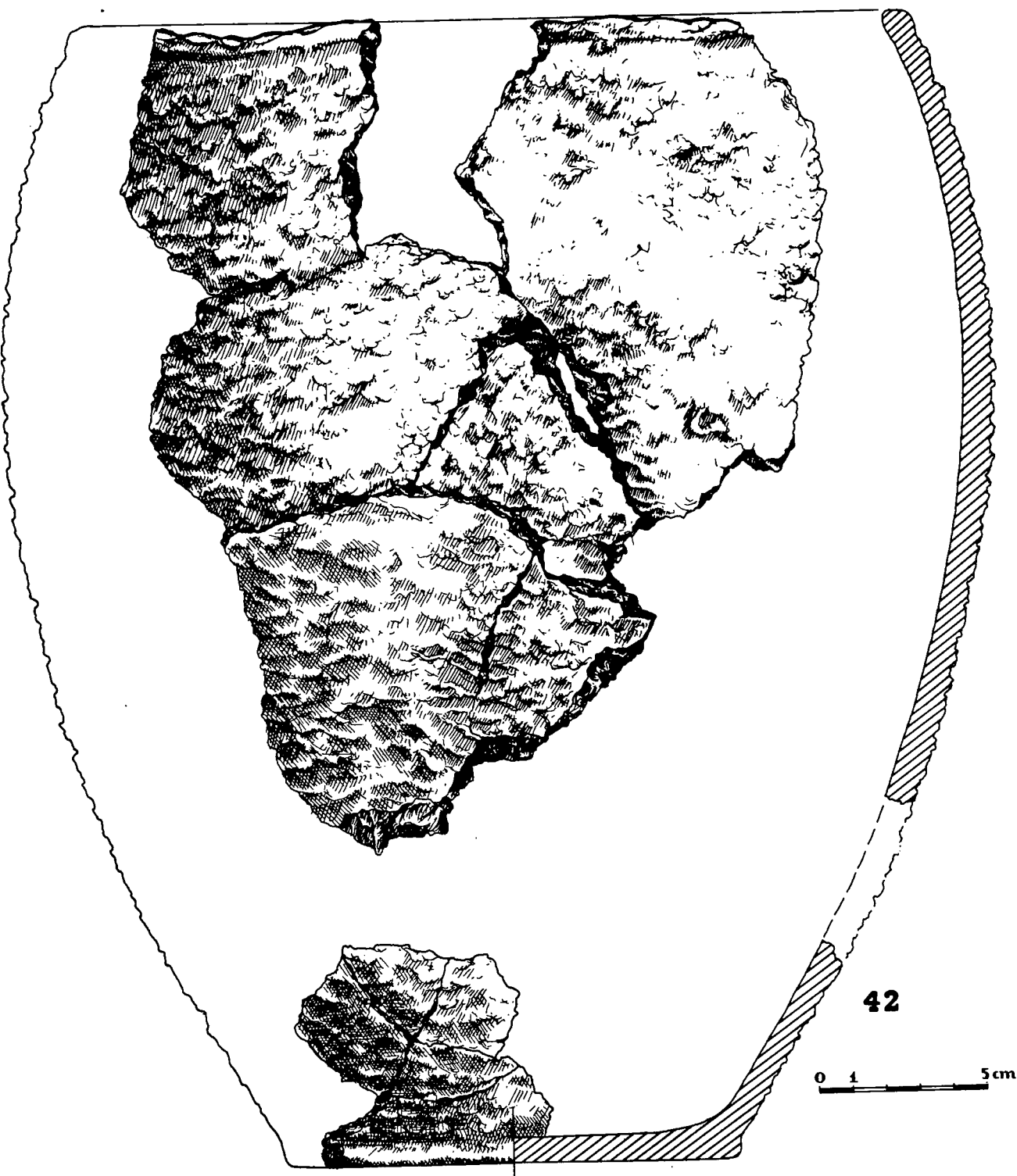

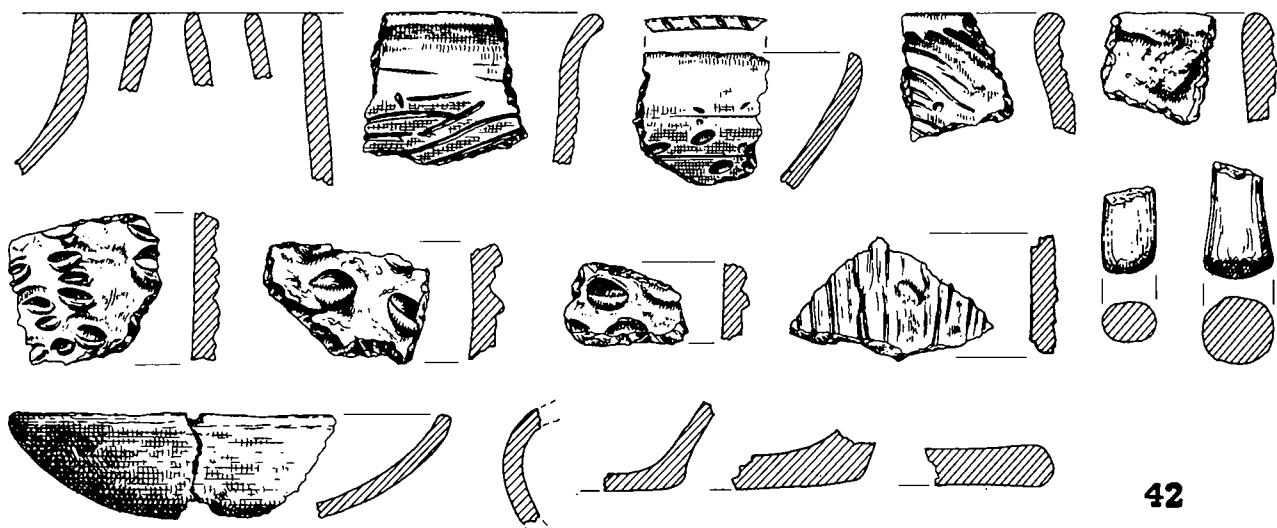
Tablica VII. Chłapowo, st. 3, gm. Dominowo. Fragmenty ceramiki z obiektów osady (rysował Wojciech Kujawa)

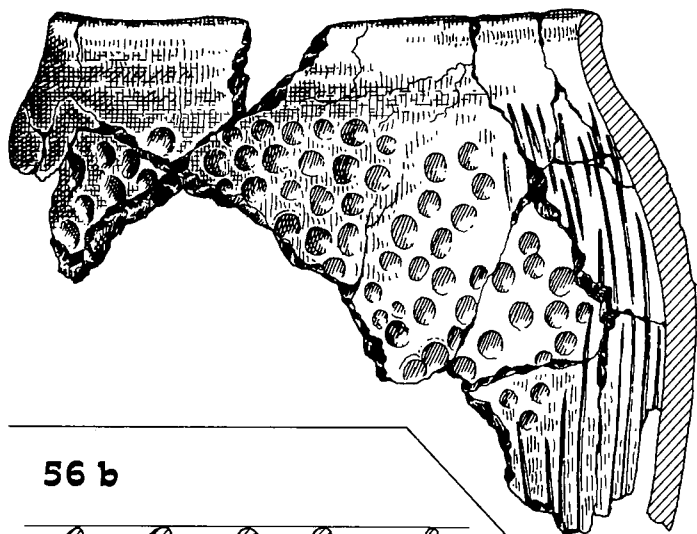
Tablica VIII. Chłapowo, st. 3, gm. Dominowo. Fragmenty ceramiki z obiektów osady (ryśował Wojciech Kujawa)

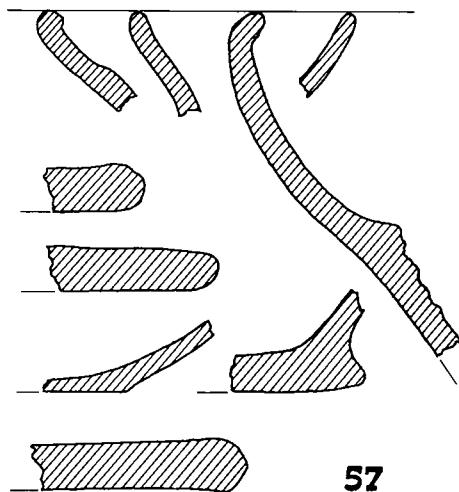
Tablica IX. Chłapowo, st. 3, gm. Dominowo. Naczynie z obiektu 42 (rysował Wojciech Kujawa)

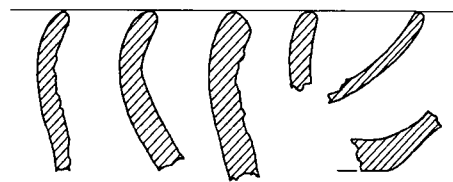
42

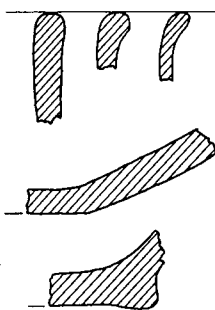
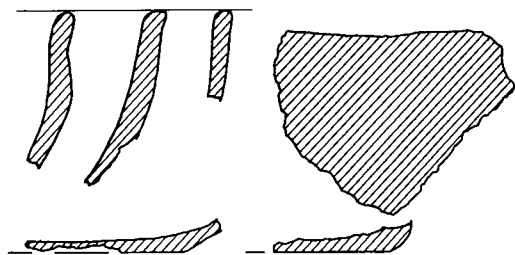
56 b

57

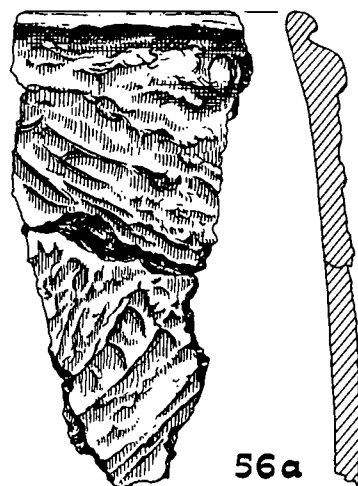

60

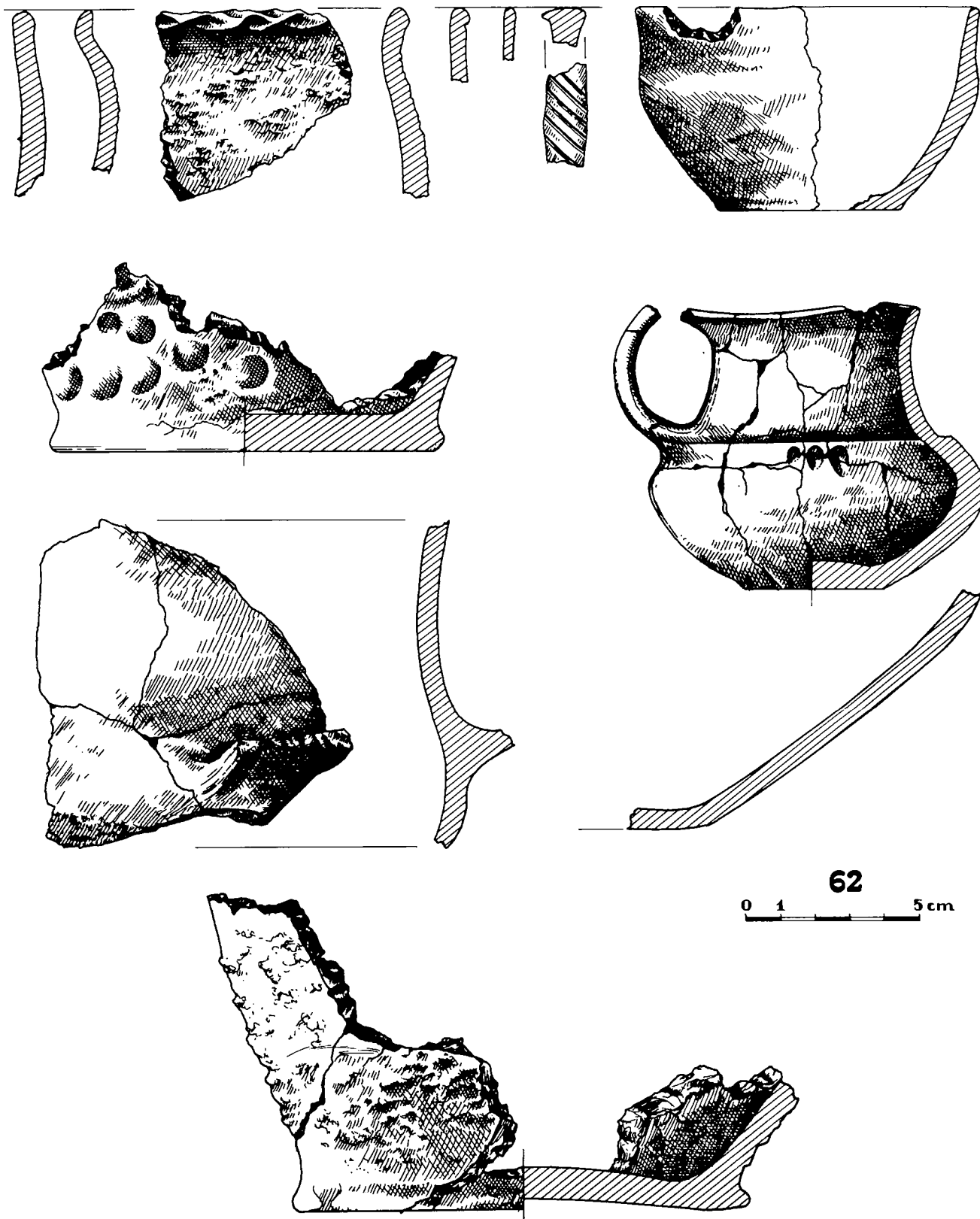

58

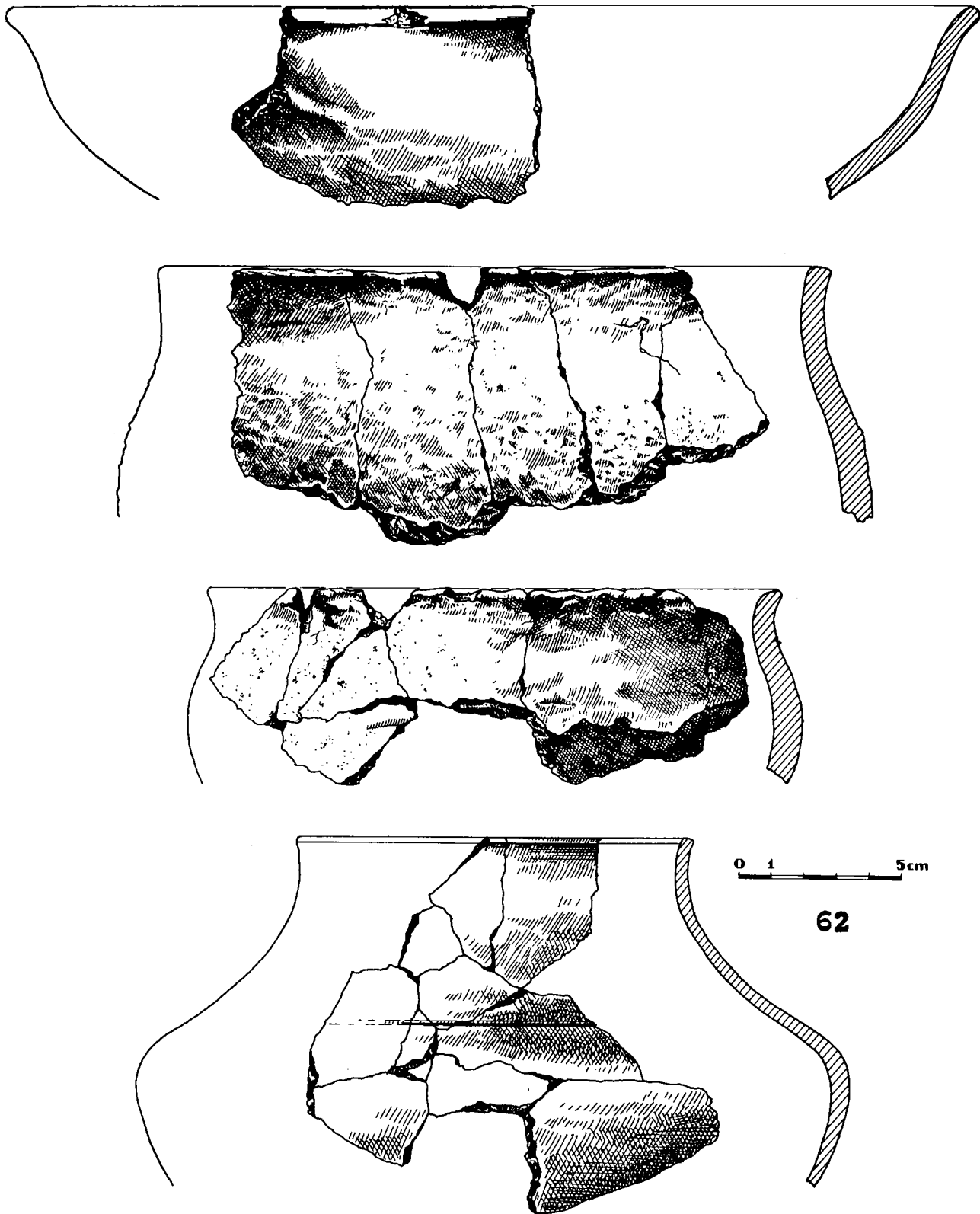
0 1 5cm

56 a

Tablica XI. Chlapowo, st. 3, gm. Dominowo. Ceramika z obiektu 62 (rysował Wojciech Kujawa)

Tablica XII. Chłapowo, st. 3, gm. Dominowo. Ceramika z obiektu 62 (rysował Wojciech Kujawa)

ANEKS

W literaturze archeologicznej spotykamy dwa poglądy dotyczące funkcji fragmentów naczyń z otworami. Jeden łączy je z „cedzidłami” (T. Malinowski, 1958, s. 26 – 27, ryc. 31, 4 – 6), drugi natomiast z ostonami do podtrzymywania ognia (Z. Durczewski 1939 – 1946, s. 88, 170; J. Chudziakowa 1978, s. 125, ryc. 4 f, g, ryc. 11). Obie interpretacje odnoszą się do dwu funkcjonalnie różnych typów. Ich wyróżnienie możliwe jest jedynie w przypadku posiadania całych bądź większych fragmentów tych naczyń. Z całą pewnością jednoznaczna interpretacja fragmentów z partii środkowych, bez krawędzi wylewu nie jest możliwa. Należy jeszcze dodać, iż wyróżnienie „piecyków”, gdy dysponujemy jedynie ich dolnymi partiami (nawet z krawędzią) bez dodatkowych danych (kontekst znalezienia, osmolenie ścian wewnętrznych), wydaje się co najmniej dyskusyjne.

Wyodrębnione w materiale ceramicznym naczynia sitowate łączy się z produkcją sera (np. J. Wielowiejski 1960, s. 130 – 165). Jest to dość powszechny pogląd polegający na intuicyjnym łączeniu formy z funkcją. Jako dowody na przetwarzanie mleka na ser przytacza się fragmenty naczyń sitowatych, a także kości zwierząt (bydła i owcy – kozy). W badaniach nad hodowlą problem konsumpcji mleka jest często niedostrzegany lub nawet negowany (J. Pyrgała 1975, s. 484). Spotyka się także poglądy, iż gospodarka mleczna nie odgrywała większej roli (J. Ostoja-Zagórski 1975, s. 476). Podstawową masę pokarmową miały tworzyć ziarna zbóż i roślin strączkowych oraz mięso ssaków i ryb. Poglądy te wynikają przede wszystkim ze sposobu opracowywania szczątków kostnych i roślinnych. Publikowane analizy, a także prace poświęcone przetwórstwu czy konsumpcji, najczęściej poprzestają na analizie ilościowego udziału szczątków kostnych (roślin) poszczególnych gatunków. W rezultacie często otrzymujemy swoiste „listy” konsumowanych zwierząt i roślin (A. Maurizio 1926; M. Dembińska 1967; J. Wielowiejski 1967; K. Chmielewski 1958; R. Kiersnowski 1954). Opracowania tego rodzaju coraz częściej poddawane są krytyce. Jednocześnie proponuje się inne sposoby analizy postulując potrzebę rozszerzenia informacji i większej współpracy archeologów i archeozoologów (K. Krysiak 1973, s. 72 – 82; J. Pyrgała 1975, s. 481 – 493; J. Kruk 1980; T. Makiewicz 1980, s. 125 – 143; J. Piekalski 1991, s. 139 – 152).

Duża rola mleka w okresie wczesnego średniowiecza poświadczona jest w źródłach pisanych. Gall Anonim określa kraj Mieszka jako kraj, gdzie krowy są mleczne (Anonim

tw. Gall 1982, s. 10), Herbord mówi, iż na Pomorzu jednym z bogactw jest mleko owiec (G. Labuda 1954, s. 159) natomiast Ishaq ben Mose donosi o znajomości serwatki (F. Kupfer, T. Lewicki 1956, s. 219). Pisząc o pożywieniu Germanów Tacyt podaje: „Wyżywienie ich proste dzikie owce, świeża dziczyzna i zsiadłe mleko” (za: J. Pyrgała 1975, s. 484). Interesujących danych dostarczają źródła z terenów cesarstwa niemieckiego, m. in. o tym, iż pewien biskup goszcząc Karola Wielkiego widząc jak gość jedząc ser odkrawa skórkę, uchodzącą za najsmaczniejszą, musiał bardzo się zdziwić gdy Cesarz, chcąc wyrazić gospodarzowi swą wdzięczność, prosi go aby corocznie przysyłał do Akwizgranu dwa wozy tego sera (P. Riché 1979, s. 162). W skład diety klasztornej wchodził m. in. nabiał i śmietana, a zakonnicy spożywali dużo sera — do opactwa Saint-Germain-des-Prés dostarczano 160 pensae różnych serów (1 pense = 75 funtów), w Korbei 10 owczarni produkowało ser (P. Riché 1979, s. 160 – 162). Co ciekawsze, dla mnichów ser nie był potrawą postną i spożywano go jedynie w niedzielę i święta (M. Dembińska 1985, s. 370, 373; M. Dembińska 1987, s. 64 i tabele I, II, III).

XIII – XIV-wieczne źródła z terenów Polski mówiące o zamianie dotychczasowych powinności na nowe, wśród tych ostatnich wymieniają m. in. ser (K. Modzelewski 1987, s. 125, 185 – 186).

Powszechną znajomość wśród Słowian mleka, sera a także serwatki potwierdzają wspólne na całej Słowiańszczyźnie ich nazwy (K. Moszyński 1967, s. 282).

Nie ulega wątpliwości, iż nabiał znany był pod wszelką postacią, a jego rola w urozmaiceniu pożywienia była nie mniejsza, niż mięsa (H. Łowmiański 1967, s. 336 – 337). Często podnosi się duże wartości odżywcze mleka i różnorodność potraw przyrządzanych na bazie mleka i sera. Zaobserwowany obecnie spadek znaczenia mleka na rzecz kawy i herbaty (B. Michalakówna 1964, s. 430), wynika m. in. z przemysłowego przetwórstwa i oddawania mleka do zlewni (A. Kowalska-Lewicka 1967, s. 359 – 360).

Jak dotąd próbę odtworzenia historii polskiego serowarstwa podjęła A. Kowalska-Lewicka (1967, s. 151 – 193). Dysponując dostępnymi źródłami zajęła się przede wszystkim XIX i XX wiekiem. Nie mniej stwierdza m. in., iż w okresie od XII do końca XVIII wieku użytkowanie mleka owczego do celów konsumpcyjnych nie ulega wątpliwości i odgrywało ono ważną rolę. Dodaje jednocześnie, iż do dziś stosuje się zlewanie mleka krów, owiec, i kóz tam, gdzie te trzy gatunki są hodowane (A. Kowalska-Lewicka 1967, s. 154).

W Wielkopolsce w wyniku badań etnograficznych odnotowano trzy sposoby wyściskania sera: 1 — za pomocą stołka z deską i kamieniem; 2 — drabinki z deską i kamieniem; 3 — przez odsączanie zawieszzonego worka z serem (Atlas ..., s. 92 – 93; A. Kowalska-Lewicka, Z. Szromb-Rysowa 1976, s. 362, ryc. 4, 5; A. Wojciechowska 1960, s. 207 – 208, ryc. 109 i 110). Mleko przeważnie przerabiano — od zwykłego gotowania począwszy na serach podpuszczkowych skończywszy. Spożywano polewki, maślanke, serwatkę, siarę, a także dodawano mleko do zup. W Wielkopolsce sery najczęściej spożywa się pod postacią gziaka. Kruszono także ser do klusek, bądź

Ryc. 1. Naczynia z kwaśnym mlekiem podczas ogrzewania. Na ławie wśród naczyń kamionkowy garnek sitowaty (fotografował J. Wrzesiński)

smażono w postaci placków. Ser często suszono w postaci gomótek, z których Wielkopolska w XVII w. miała słynąć (J. Pasek 1979, s. 385).

W opracowaniu ceramiki z osady Chłapowo, st. 3 z powodu fragmentaryczności zachowania zrezygnowano z typologii i klasyfikacji naczyń. Niniejsze uwagi odnoszą się jedynie do kilku fragmentów naczyń sitowatych z obiektu 37. Wiązanie tego typu naczyń z serowarstwem stało się bezpośrednią przyczyną podjętej próby otrzymania sera¹. Ponieważ nie posiadaliśmy całych pradziejowych naczyń sitowatych posłużyliśmy się naczyniami glinianymi i kamionkowymi ze zbiorów Działu Etnograficznego MPP na Lednicy. Proces ogrzewania zsiadłego mleka, oraz odczadzanie sera przeprowadzono w chacie z Wolicy na terenie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego.

W glinianym, zgrzebnym garnku — „siwaku” zakiszono 4 litry mleka. Po wlaniu mleka do naczynia byliśmy pełni obaw o „siwaka” gdyż na powierzchni zewnętrznej pojawiło się kilka ciemnych, tłustych i wilgotnych plam. Dlatego też po zakwaszeniu mleko ogrzewaliśmy w dwu naczyniach — w „siwaku” i „kamionce” (ryc. 1). Następnie obie porcje ogrzanego mleka przelano do kamionkowego naczynia sitowatego (ryc. 2). W rezultacie otrzymano ok. 1,5 litra płynnej masy serowej. A po jej odsączeniu pozostało ok. 700 ml sera. Rezultat ten nie należy chyba do sukcesów, jednak w chwili obecnej trudno go porównać z innymi wynikami tego typu (B. Baranowski, 1957, s. 222 – 229; L. Żytkowicz 1957, s. 82 – 83; J. Pyrgała 1975, s. 484).

Ta jednorazowa próba nie dała definitywnej odpowiedzi na pytanie, czy naczynia sitowate wykorzystywano przy wytwarzaniu sera. Obserwując dość duże ubytki ogrzanej masy serowej przez otwory „sita” można jednak powątpiewać, czy naczynia tego typu istotnie używano do odsączania sera.

Podobne wątpliwości nasuwają się także w trakcie przeglądania literatury etnograficznej, gdzie niewiele miejsca poświęcono tego rodzaju naczyniom zwany mędzaki lub z niemiecka durszlakami (R. Reinfuss 1955, s. 36; S. Błaszczak 1960, s. 437 – 469). W większości prac ograniczono się do niewielkiego wyboru fotografii lub rycin (R. Reinfuss 1955, ryc. 21; Katalog ... 1952, ryc. 109 i tabl. IV 2, 3, 7, 8; Polskie ... 1981, ryc. 7, 34, 47, 89, 139, 168). We wszystkich przypadkach naczynia te łączone są raczej z odczadzaniem klusek niż odsączaniem kwaśnego mleka na ser.

LITERATURA

- Anonim tzw. Gall, 1982, *Kronika polska*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.
Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski (red. Z. Sobierajski, J. Burszta), 1979, t. 1. Gospodarka domowa — pożywienie, cz. 2. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
 Baranowski B. 1957, *Chów bydła w drugiej połowie XVII i XVIII wieku w Łęczyckim i na terenach sąsiednich*, StzDGW, t. 1, s. 198 – 258.
 Błaszczak S. 1960, *Garncarstwo*, [w:] *Kultura ludowa Wielkopolski*, t. 1, s. 437 – 469.
 Chmielewski K. 1958, *Zwierzęce szczytki kostne z grodziska kultury łuczyckiej w Słupcy*, FAP, 8 – 9, s. 115 – 136.

¹ Dziękuję koleżankom Małgorzacie Fryzie i Marcie Romanow, bez których próba ta byłaby niemożliwa do przeprowadzenia, a także koleżce Antoniemu Pelczykowi za wskazówki dotyczące literatury etnograficznej.

- Chudziakowa J. 1978, *Badania archeologiczne na grodzisku kultury łuzycyckiej w Gzinie, woj. Bydgoszcz w latach 1968 – 1976*, SpAr 30, s. 113 – 127.
- Dembnińska M. 1967, *Udział zbieractwa w średniowiecznej konsumpcji zbożowej*, St z DGW 9, s. 86 – 96.
- 1985, *Pożywienie postne i pokutne mnichów we wczesnym średniowieczu (V – XI w.)*, KHKM 33, s. 367 – 381.
- 1987, *Wyżywienie mnichów według reguły benedyktyńskiej we wczesnym średniowieczu (VI – XI w.)*, StM DWP 16 (32), s. 57 – 78.
- Durczewski Z. 1939 – 1946, *Grupa górnośląsko-małopolska kultury łuzycyckiej w Polsce*, cz. 1, Kraków.
- Katalog garmcarstwa ludowego woj. rzeszowskiego opracowany według zbiorów i materiałów archiwalnych Muzeum Etnograficznego w Łodzi*, (red. Janina Krajewska), 1952, Łódź.
- Kiersnowski R. 1954, *Rośliny uprawne i pożywienie roślinne w Polsce wczesnofeudalnej*, KHKM 2, s. 346 – 387.
- Kowska-Lewicka A. 1967, *Tradycyjne serowarstwo w Polsce*, St z DGW 9, s. 151 – 193.
- , Szromba-Rysowa B. 1976, *Pożywienie*. [w:] Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej, t. 1, s. 353 – 378, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
- Kruk J. 1980, *Gospodarka w Polsce południowo-wschodniej w V – III tysiąclecia p. n. e.*, Wrocław.
- Krysiak K. 1973, *Rola zwierząt w rozwoju kulturowym człowieka*, WA 38, s. 72 – 82.
- Kupfer F., Lewicki T. 1956, *Źródła arabskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*, Wrocław, Warszawa.
- Labuda G. 1954, *Słowiańszczyzna pierwotna*. Wybór tekstów, Warszawa.
- Łowmiański H. 1967, *Początki Polski*, t. 3, Warszawa.
- Makiewicz T. 1980, *Zwierzęce szczątki kostne jako źródła do badań struktury hodowli pradziejowej*, PAR 27, s. 125 – 143.
- Maiłowski T. 1958, *Osadnictwo kultury łuzycyckiej wczesnej epoki żelaza w Słupcy*, FAP 8 – 9, s. 1 – 97.
- Maurizio A. 1926, *Pożywienie roślinne i rolnictwo w rozwoju dziejowym*, Warszawa.
- Michalakówna B. 1964, *Pożywienie*. [w:] Kultura ludowa Wielkopolski, t. 2, s. 401 – 445.
- Modzelewski K. 1987, *Chłopi w monarchii wczesnopastowskiej*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.
- Moszyński K. 1967, *Kultura ludowa Słowian*, t. 1, Warszawa.
- Ostoja-Zagórski J. 1975, *Ze studiów nad strukturą gospodarki hodowlanej w schyłkowych fazach epoki brązu i w okresie halsztackim w północnej i zachodniej części ziem polskich*, KHKM 21, s. 471 – 479.
- Pasek J. 1979, *Pamiętniki*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
- Piekalski J. 1991, *Przyczynek do kwestii spożycia i dystrybucji mięsa w średniowiecznym Wrocławiu*, KHKM 39, s. 139 – 152.
- Polskie garmcarstwo ludowe*, 1981, (wydano Muzeum Etnograficzne w Toruniu), Toruń.
- Pyrgała J. 1975, *Gospodarcze i konsumpcyjne aspekty chowu zwierząt udomowionych na ziemiach polskich między I w. p. n. e. a IV w. n. e.*, KHKM 21, s. 481 – 493.
- Reinfuss R. 1955, *Garmcarstwo ludowe*, Warszawa.
- Riché P. 1979, *Życie codzienne w państwie Karola Wielkiego*, Warszawa.
- Schlette F. 1982, *Spuren unserer Vorfahren. Kelten – Germanen – Slawen – Deutsche*, Berlin.
- Wielowiejski J. 1960, *Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolateńskim i rzymskim*, Materiały Starożytność 6, Warszawa.
- 1967, *Konsumpcja żywnościowa w Polsce w okresach późnolateńskim i rzymskim. Pożywienie w dawnej Polsce*, St z DGW 9, s. 7 – 30.
- Wojciechowska A. 1960, *Naczynia i narzędzia domowe*, [w:] Kultura ludowa Wielkopolski, t. 1, s. 197 – 220.
- Żytkowicz L. 1957, *Uwagi o gospodarstwie chłopskim w dobrach kościelnych w XVI wieku*, St z DGW, t. 1, s. 11 – 93.

ANSIEDLUNG DER BEVÖLKERUNG LAUSITZER KULTUR IN CHŁAPOWO,
GEM. DOMINOWO, STANDORT 3

Zusammenfassung

Infolge der archäologischen Rettungsarbeiten an der Fundstelle 3 in Chłapowo, Gem. Dominowo, wurde eine Fläche von 2.500m² untersucht. Dabei wurden 56 Objekte von einer Ansiedlung der Bevölkerung Lausitzer Kultur entdeckt. Sie nehmen eine Gesamtfläche von ca. 1.600 m² ein (Abb. 1 und 2).

Die meisten Objekte wurden als Mulden, bzw. Gruben Erdhöhlen (wegen ihrem schlechten Zustand) bezeichnet. Es sind ovale oder runde Mulden mit unterschiedlicher Tiefe: von einigen cm bis zu 50–80 cm. Eines von diesen Objekten — Nr 43 — bestand aus drei in Reihen placierten kleinen Mulden (Tafel V). Drei weitere Objekte (Obj. Nr 1, 20, 24) erinnern an Öfen mit flachem Rost (Tafel II). Objekt Nr 62 (Tafel III) mit rundem Grundriss und muldenförmigem 70 cm tiefem Durchschnitt kann man dafür als einen Kupfelo-fen interpretieren.

Zu den in den Objekten in größter Menge gefundenen Materialien gehören Keramikfragmente. Es wurden 1811 Fragmente von Keramikerzeugnissen Lausiter Kultur entdeckt. Die Analyse der Funde ermöglicht die Datierung des erforschten Teils der Ansiedlung (aufgrund der Streuung der Keramitelemente auf der Fläche hat man festgestellt, daß der besprochene Teil ca 1/4 der ganzen Siedlung bildete) auf die Hallstatt (C–D) und die Latène Periode. Mit der Hallstattperiode kann man folgende Funde verbinden: Fragmente von Gefäßen mit glatten Hälsen, die von den rauhen Bauch durch eine geriffelte Rolle getrennt sind (Obj. 16, 22, 34) (Tafel VI, VIII), ein Miniaturgefäß (Obj. 62) (Tafel XI), ein Fragment mit Ornament der gestrichelten Dreiecken (Obj. 40) (Tafel VIII), einige Teller mit Nagelornament, sowie Gefäße mit „Knötchen“ unterhalb des Randes (Obj. 19, 22, 56a, 62) (Tafel VIII, X, XI), weiter auch Fragmente von Füßchen von Figuren oder Gefäßen (Obj. 42) (Tafel X) und Fragmente von Vasengefäßen (Obj. 16, 20, 23, 34, 37, 62) (Tafel VI, VII, VIII, XII).

Mit der Latènerperiode dafür kann man folgende Funde verbinden: Fragmente von großen ei- oder faßförmigen Gefäßen ohne einen getrennten Hals, mit leichtgeriffeltem Rand, rauher Außenfläche und glatter geschwärtzter Innenfläche (Obj. 1, 42) (Tafel VI, IX).

Neben dem keramischen Material wurden in den Objekten auch Tierknochen gefunden (Tafel 3).

Unter den Objekten, die zu der Siedlung gehörten, verdient Objekt 62, das für einen Ofen gehalten wird, unsere besondere Aufmerksamkeit. In seinem Inneren wurden außer Fragmenten von Keramikerzeugnissen (in einem Becher wurden Getreidekörner gefunden), auch Tierknochen, darunter ein bearbeiteter Pferdeknochen (Schlitten) sowie ein großes Geweihfragment (Abb. 3) und ca. 110 kg Lehmewurf mit Abdrücken einer Holzkonstruktion (Abb. 4) gefunden.

Übersetzt von Dorota Matelska

ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Chłapowo, Fst. 3, Gem. Dominowo. Lage der Fundstelle (gez. von Wojciech Kujawa)
 Abb. 2. Chłapowo, Fst. 3, Gem. Dominowo. Situationsplan der Fundstelle mit Arnetz der untersuchten Fläche (gez. von Wojciech Kujawa)
 Abb. 3. Chłapowo, Fst 3. Gem. Dominowo. Geweih (nach Zusammenkleben) vom Objekt 62 (fot. Mariola Józwickowska)
 Abb. 4. Chłapowo, Fst. 3, Gem. Dominowo. Fragmente der Lehmewurf mit Abdrücken der Konstruktion vom Objekt 62 (fot. Mariola Józwickowska)

ANSIEDLUNG DER BEVÖLKERUNG LAUSITZER KULTUR IN CHŁAPOWO,
GEM. DOMINOWO, Fst. 3

Anhang

Zusammenfassung

Unter den Keramikerzeugnissen, die während der archäologischen Ausgrabungsarbeiten in der Ansiedlung Chłapowo, Fst.3, gefunden wurden, wurden auch Fragmente von Siebgefäßen entdeckt. In der archäologischen Literatur wurden die Funktionen dieser Gefäße auf zweierlei Weisen erklärt. Manche interpretieren sie als "Seiher", andere als Abdeckungen, die Feuer schützen sollten.

Da man diese Siebgefäße mit Käsewiesen verband, hat dies uns (den Verfasser und die Mitarbeiter der Ethnographischer Abteilung des Museums der Ersten Piasten in Lednica) dazu veranlaßt, den Versuch, Käse herzustellen, durchzuführen. Das Experiment wurde in einer von den Hütten, die sich auf dem Gebiet des Ethnographischen Parks Großpolener befinden, durchgeführt. Dazu wurden Gefäße aus den Sammlungen der Ethnographischen Abteilung benutzt. Aus 4 Liter Milch erhielten wir 1,5 l flüssige Käsemasse (Quarkmasse), und nach Abtropfen ca. 700 ml Käse.

Dieser einmalige Versuch gab aber keine endgültige Antwort auf die Frage, ob diese Siebgefäße bei der Käseherzeugung benutzt worden waren. Da wir aber festgestellt haben, daß durch die "Löcher" des Siebs relativ viel von der erwärmten Käsemasse verlorengegangen ist, neigen wir eher dazu, es zu bezweifeln, daß man diese Gefäße wirklich zum Abtropfen vom Käse gebraucht hatte. In den ethnographischen Arbeiten werden Gefäße mit Löchern vielmehr mit Absiehen von Klößen verbunden.

Übersetzt von Dorota Matelska

ABBILDUNGEN

Abb. 1. Gefäße mit Sauer Milch beim Erwärmen. Auf der Bank neben anderen Gefäßen ein Steinsiebtopf (fot. Jerzy Wrzesiński)

Abb. 2. Bei dem Experiment: Małgorzata Fryza und Marta Romanow (fot. J. Wrzesiński)

TAFELBECHREIBUNG
(gezeichnet von Wojciech Kujawa)

- Tafel I. Chłapowo, St. 3, Gem. Dominowo. Lage der Objekte in der Ansiedlung (Objekte mit waagerechter Schraffierung — Gräber von der ostpommerschen Kultur).
- Tafel II. Chłapowo, St. 3, Gem. Dominowo. Pläne der Objekte in der Ansiedlung (Zeichenerklärung — siehe: Tafel V.).
- Tafel III. Chłapowo, St. 3, Gem. Dominowo. Grundriß und Schnitt durch das Objekt 62.
- Tafel IV. Chłapowo, St. 3, Gem. Dominowo. Pläne der Objekte in der Ansiedlung (Zeichenerklärung — siehe: Tafel V.).
- Tafel V. Chłapowo, St. 3, Gem. Dominowo. Grundriß und Schnitt durch das Objekt 43. 1 — Negativ des Pfahls; 2 — Stein; 3 — gelber Sand; 4 — hellbraune Erde; 5 — dunkelbraune Erde; 6 — Brandschicht; 7 — Asche;
- Tafel VI. Chłapowo, St. 3, Gem. Dominowo. Fragmente von Keramikerzeugnissen aus den Objekten in der Ansiedlung (die Ziffern entsprechen der Nummerierung der Objekte auf Tafel I.).
- Tafel VII. Chłapowo, St. 3, Gem. Dominowo. Fragmente von Keramikerzeugnissen aus den Objekten in der Ansiedlung.
- Tafel VIII. Chłapowo, St. 3, Gem. Dominowo. Fragmente von Keramikerzeugnissen aus den Objekten in der Ansiedlung.
- Tafel IX. Chłapowo, St. 3, Gem. Dominowo. Gefäß vom Objekt 42.
- Tafel X. Chłapowo, St. 3, Gem. Dominowo. Fragmente von Keramikerzeugnissen aus den Objekten in der Ansiedlung.
- Tafel XI. Chłapowo, St. 3, Gem. Dominowo. Keramikerzeugnisse vom Objekt 62.
- Tafel XII. Chłapowo, St. 3, Gem. Dominowo. Keramikerzeugnisse vom Objekt 62.